

ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКОГО РЕЖИМУ ЯК ДЕТЕРМІНАЦІЙНИЙ ЧИННИК СУСПІЛЬНИХ АНТАГОНІЗМІВ (1941-1942 рр.).

У статті на основі документальних видань висвітлюється вплив окупаційної політики гітлерівського режиму на стратегічні орієнтири українського націоналістичного руху.

В умовах формування в Україні національної держави актуальним є звернення до історичних подій, пов'язаних із боротьбою за українську державність у минулому. Однією з найяскравіших сторінок національно-визвольних змагань українського народу була діяльність ОУН-УПА. Повною мірою визначити сутність діяльності самостійницьких сил на українських теренах можна лише за умови пізнання того історичного тла, на якому відбувалися ці історичні події, вивчення суспільно-політичних факторів, котрі зумовили активізацію національного спротиву українців. Одним із таких детермінуючих чинників була окупаційна політика гітлерівської влади.

Незважаючи на те, що окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення у наукових студіях І. Патриляка [13], А. Кентія [6], О. Лисенка [10] та В. Сергійчука [15, 16], дотепер вони не були об'єктом окремого наукового дослідження.

Метою дослідження є висвітлення особливостей впливу окупаційної політики нацистської Німеччини на розвиток соціальних антагонізмів серед населення України та, відповідно, на розгортання національно-визвольного руху.

Окупаційна політика гітлерівців, що ґрунтувалась на засадах терору і тероризму, загострила антагонізми в українському суспільстві. Вожді III Рейху поряд з військовими діями планували тотальний фізичний, духовний, адміністративний терор проти цивільного населення та військовополонених. Терору (кримінальному переслідуванню) піддавались військово-політичні супротивники і всі особи, які порушували встановлений німцями порядок. Позасудовий терор супроводжувався придушенням будь-якої збройної опозиції, каральні операції як проти переможених та полонених змовників і заколотників, так і проти тих, хто співчував їм. Нацистський терор поряд з безпосереднім насильством містив також ненасильницькі дії; ущемлення прав і законних інтересів особи, вилучення майна в ході депортації, примусового виселення в гетто під час бойових дій та здійснення економічних акцій тощо.

Своєрідним акордом політики терору в початковій фазі війни став циркулярний лист Кейтеля про посилення боротьби з повстанським рухом на окупованих територіях. Констатуючи загрозу, яку несли для німців „комуністичний повстанський рух” і „націоналістичний та інші кола”, автор документа вказував на те, що треба у зародку придушити незадоволення, з першого ж приводу слід негайно вжити найжорсткіших заходів, щоб утвердити авторитет окупаційних властей і запобігти дальшому поширенню руху. При цьому слід мати на увазі, що людське життя в країнах, яких це стосується, абсолютно нічого не

© Анатолій Вікторович Горбань – аспірант кафедри історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

варте і що залякуючий вплив можливий лише шляхом застосування надзвичайної жорстокості [14, с. 610].

Діючи за принципом „поділяй і володарюй”, гітлерівці, щоб утвердити протывагу полякам, зробили декілька кроків назустріч домаганням українців у релігійній та культурно-освітній сферах. Нібито на розв'язання проблеми аграрного переселення спрямовувалося переміщення українців та польської маєтності на територію, яку німці почали колонізувати. Це викликало невдоволення польського населення краю і стало ще однією причиною громадянського протистояння між українцями й поляками. Нацисти, маніпулюючи свідомістю людей, втягували їх у вир терору і геноциду. І українці, і поляки, і євреї у той чи інший спосіб були причетні до масових вбивств не лише іноплемянників, але й братів по крові та вірі. Згадати слід хоча б дії української поліції, яка за найменшу провину, а то й без неї затримувала громадян і передавала їх німцям.

Нацисти поставили поза законом радянський, український самостійницький і польський рух опору. Об'єктом нацистського терору стали активісти українських самостійницьких сил.

Напередодні вторгнення німецьких військ на територію СРСР обидві ОУН декларували власне бачення українсько-німецьких контактів, намагалися діяти відповідно до заздалегідь складених планів. У них декларувалася спільна мета, однак підходи до її реалізації були принципово різними. Ця відмінність надзвичайно рельєфно виявилася в „меморандумах”, надісланих керівництвом ОУН(Б) і ОУН(М) до вищих органів влади Німеччини. 14 квітня 1941 р. провід ОУН(М) передав свій меморандум, а у червні аналогічний документ був надісланий головою Українського національного об'єднання Т.Омельченком. 23 червня 1941 р. свій меморандум до імперської канцелярії передала бандерівська ОУН. Усі ці документи розкривали бачення підпіллям майбутнього України, її зв'язків з Німеччиною [8, с. 12]. У мельниківському меморандумі йшлося про те, що метою ОУН є „відновлення незалежної, суверенної української держави на заселених українським народом території між Дунаєм, Карпатами і Каспійським морем” [8, с. 17]. Передбачалося, що форма державного правління „буде обумовлена, з одного боку, відповідним часові авторитарним керівництвом, яке спирається на історичну традицію України, з іншого боку, широким становим і муніципальним самоврядуванням” [8, с. 17-18]. Наприкінці лідери ПУНу спробували викласти економічні переваги, які отримає Німеччина в разі виникнення незалежної держави. Було помітно, що вони були готові поступитися економічним суверенітетом України на користь Німеччини. Лідери розраховували лише на те, що їхні прохання будуть вислухані та задоволені керівниками Рейху, які взамін отримують економічні вигоди від співпраці з напівзалежною українською державою.

Іншим за формою та змістом був меморандум, написаний 15 червня 1941 р. групою провідних членів ОУН(Б) під керівництвом С.Бандери і переданий В.Стахівим до рейхсканцелярії. Документ викладався у повчальному тоні. Вже у його перших рядках критикувалися нацистські рецепти розв'язання українського питання. В основу своїх відносин з Німеччиною бандерівці ставили не ідеологічні постулати чи геополітичні міркування, а лише „відношення Німеччини до української держави” [8, с. 59]. Вони закликали Гітлера до проведення „відповідальної політики”. Ось ще завуальовані погрози: „Навіть якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення української держави і відповідними гаслами” [7, с. 43-44]. Лідери ОУН(Б), не схвалюючи варіанту перетворення України на сировинний придаток для Рейху, вимагали від німецького керівництва надання політичних гарантій незалежності. Підсумовуючи, автори документа зазначали: „Військова окупація не може триматися довгий час у Східній Європі. Тільки новий державний лад, збудований за національним принципом, може забезпечити там здоровий

розвиток. Лише Українська держава могла б зберігати такий новий лад” [8, с. 64-67]. Отже, основну думку цього документа можна сформулювати одним реченням – майбутнє українсько-німецьких відносин цілковито залежить від того, наскільки точно гітлерівці будуть дотримуватися наданих їм рекомендацій і як загалом поставляться до ідеї створення не лише формально, але й фактично суверенної держави [11, с. 83].

30 червня Народні збори обрали професора Ю.Полянського посадником міського управління Львова. Ним була складена присяга на вірність Українській державі перед Я.Стецьком. Присяглися й інші члени вибраної управи [18, с. 192]. На зборах були присутні й відомі громадяни міста. Головував Я.Стецько. У президії були Й.Сліпий, Ю.Полянський. Делегати підтримали назву форуму – Українські національні збори. Я.Стецько у доповіді наголосив, що українська нація протягом усього історичного існування була державницькою нацією і „в сучасній добі свого поневолення змагається до відновлення власної державності” [18, с. 194]. На його думку, 30 червня 1941 року стало щасливою нагодою для відновлення державності. Він передав звернення ОУН до Національних зборів з проханням схвалити рішення про це. Потім був зачитаний Акт про проголошення відновлення Української держави:

1. Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України...

2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України – Києві з волі українського народу.

3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великонімецьчиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації...” [18, с.194].

Збори ухвалили Декрет № 1 про утворення уряду. Як пригадує В.Кук, при обговоренні питання повноважень та складу уряду Кох і Айкери зробили пояснення, з якого випливало, що німецькі війська окупували країну і потрібно зважувати на німецькі інтереси. На їх думку, найпершим завданням для українців було зберегти спокій і порядок та без зволікань налагодити виробництво в умовах війни; політикою не можна займатися; накази може видавати тільки німецький вермахт; а велінням часу є лише робота і послух. Кох закінчив свій виступ закликом „Зіг гайль!”, до якого приєднався голова зборів, додавши слова: „Хай живе Степан Бандера!”. Вони не приховували свого невдоволення побаченим і почутим. Залишаючи збори, подали знаки уваги лише Ю.Полянському [9].

По завершенні зборів Я.Стецько зробив заяву по радіо, яке належало німецькому представництву і контролювалось ротою пропаганди під командуванням лейтенанта Люттермозера [174]. Радіопередача вийшла в ефір о 10 годині вечора наступного дня без дозволу відповідних органів. Вони не вдалися до прослуховування тексту заяви. Тому факт проголошення українського уряду став відомий у Кракові. Ймовірним є те, що українські мешканці міста були поінформовані про неї телефоном кимсь зі Львова [16, с. 65].

Акт підтримав митрополит А.Шептицький. Члени Проводу зустрілись у Луцьку з православним єпископом П.Сікорським, проінформувавши його про рішення митрополита та попрохали про видання аналогічного послання [12, с. 59-61]. Член Проводу І.Равлик у Варшаві проінформував президента уряду УНР в екзилі А.Лівицького, запросив його до участі в державному будівництві і попросив оголосити відповідну заяву з визнанням і підтримкою акта.

Слід зазначити, що події у Львові підтримали мельниківці. Я.Гайвас свідчить про це так: ОУН „постановила на ширшій нараді Оперативного Керівництва однозгідно, що „проголошення відновлення державности Ярославом Стецьком і створення ним Державного Правління аж ніяк не входить у колізію з нашою

концепцією скликання конституанта в Києві. Навпаки, ті обидва факти себе доповнюють, і проголошення у Львові та покликання Правління тільки зміцнює ґрунт і прискіпує процес до скликання такої конституанти” [1, с. 2]. До Львова була направлена делегація у складі відомих діячів підпілля: І.Рогача, О.Максимова і Т.Бак-Бойчука. Вона схвалила заяву, у якій констатувалося, що висновки Я.Гайваса є логічними і правильними, оскільки не суперечать принципам українського націоналізму, базуються на ідеології та її політичних концепціях, в основі якої лежить примат української державності [1, с.2]. Відбулися переговори. Їх наслідком стало затвердження двох урядових посад з числа мельниківців. Це був політичний торг. Принциповим для Проводу ОУН(Б) було схвалення реальної обстановки, що склалася в національно-визвольному русі [18, с. 254].

Проголошення акта стало лакмусовим папірцем позиції окупантів щодо самостійності України. Вони виявляли відверто вороже ставлення до подій. Е.Кох, даючи для спеціальної комісії Рейху пояснення подій у Львові 30 червня, наголосив, що в ті дні він зустрівся з кількома відомими інтелігентами Львова у канцелярії в ратуші та поінформував їх про помічене прохолодне ставлення командування до позиції Я.Стецька і „крайового уряду”. Уряд ОУН кілька разів намагався зв’язатися зі спецслужбами гітлерівців. Було кілька невдалих спроб посадовців ОУН привітати Е.Коха від імені новоствореного українського уряду. Німецький посадовець відповів, що він не визнає українського уряду, і заявив, що знає лише дружний український народ, а не союзну українську державу [16, с. 53]. На його переконання, український уряд – це не що інше, як прототип уряду Шушнінга в Австрії, якому недоцільно займатися саморекламою та позиціонувати себе як самодостатню інституцію. Насправді українського уряду не може бути, оскільки залишається під сумнівом його легітимність [8, с. 142]. Відбувалося свого роду позиціонування лідерів політичних органів, які намагалися утримати владу. Зустріч Е.Коха і Я.Стецька у міській ратуші Львова підтвердила відсутність спільного бачення ситуації. Перший проігнорував запрошення, наперед подбавши про зрив першої спроби легалізації уряду УНР комендантом міста Львова полковником Міттергерстом.

Українське державне правління, незважаючи на ускладнення внутрішньо- і зовнішньополітичної ситуації, робило спроби активізувати свою діяльність щодо посилення персонального складу. До правління увійшов крайовий провідник ОУН(Б) І.Климов-Легенда [5, с. 178]. 3 липня Я.Стецько направив канцлеру Німеччини інформацію про зміст Акта проголошення відновлення Української держави, запропонувавши варіант можливого співробітництва між Україною і Рейхом як союзними державами [14, с. 270-271]. Того ж дня Я.Стецько оприлюднив Декларацію УНР, у якій говорилося: „Український народ проголосив у Львові, визвольною перемогою героїчною німецькою армією, відновлення української незалежної держави” [8, с. 95-96].

Ставка ОУН на Німеччину була не випадковою. Саме ця країна першою визнала УНР у 1918 році і протягом кількох наступних років підтримувала продуктивні дипломатичні відносини, тоді як країни Антанти ігнорували факт визнання та встановлення рівноправних дипломатичних відносин з Україною. Гітлерівці виявились послідовнішими і гарантували підтримку у відродженні української державності. Ідеолог нацизму А.Розенберг територіально розглядав Україну в межах від Сяну на заході до Волги на сході; на півночі у неї – Курськ, на півдні – Чорноморське узбережжя. Як бачимо, ці межі відповідали етнічному розселенню українців.

Підготовка, розробка та проголошення Акта відновлення Української держави були кульмінаційним елементом державотворчої програми ОУН(Б). Її реалізація відбувалася всупереч цілям німецької окупаційної влади, що і створило передумови для протистояння та протиборства сторін. ОУН удалась до безпрецедентних заходів і приступила до формування державного управління в межах окупаційної влади. Гітлерівці намагались не легітимізувати створення

Української держави, що зумовило його індиферентне суспільне сприйняття та створило прецедент для перегляду засадничих основ, політичної ревізії переконань авторів. Широкоформатно проявлялося несприйняття концепції діяльності та організаційних структур ОУН(Б).

У свою чергу проголошення Української держави супроводжувалося хвилею морально-політичного піднесення українства. Відбувалися святкові збори, маніфестації, на яких населення підтримало цей історичний крок. Щодня до Львова надходили все нові повідомлення про розширення мережі національної адміністрації [4]. Слід зазначити, що в більшості схвалених резолюцій урочистих зібрань йшлося про суттєву роль факту звільнення німецькою армією від більшовизму території України. Є всі підстави стверджувати, що цей жест був закономірним, оскільки в основній масі західноукраїнського селянства домінували переконання на зразок такого: „Ми навіть чорта тепер будемо вітати, аби тільки новий, бо зі старим годі було витримати” [17, с. 29].

Спочатку німецька військова адміністрація та регулярні військові частини не втручалися у цей процес. Їх представники часто були свідками виголошення патріотичних промов на зборах у регіонах. У багатьох випадках промовляли і вони самі, даючи обіцянки, що Україна незабаром буде вільною, а український народ заживе незалежним життям [17, с. 29].

Як зазначав відомий дослідник В.Косик, С.Бандері успішно вдалося утвердити себе як вождя українського визвольного руху. Він створив дієздатний Український національний комітет, об'єднавши майже всі емігрантські групи, які були протилежними за своїми світоглядними та політичними поглядами. Керівництво групи ОУН(М) у цій боротьбі участі не брало [8, с. 100].

Зважаючи на зростання активності, особливо групи Бандери, гітлерівці намагалися заблокувати зв'язки новоствореної української влади з емігрантськими колами, було запроваджено обмеження пересування [8, с. 101; 178, с. 72].

3 липня в Краків до німецької комендатури були викликані С.Бандера та деякі члени Українського національного комітету. Після допиту всі вони були заарештовані. С.Бандера був вивезений до Берліна. 9 липня після невдалого замаху на життя Я.Стецько був заарештований і перевезений до столиці Рейху [3, с. 94]. Такі кроки Німеччини остаточно розвіяли ілюзії щодо неї як можливого союзника та породили в українському політичному середовищі протест проти подібної поведінки нацистів.

15 липня начальник поліції безпеки і СД повідомляв Берлін, що всі українські партійні угруповання у Львові, за винятком групи ОУН(Б), включаючи і групу Мельника, запевнили Верховне командування вермахту (Е.Коха) у своїй лояльності до німецьких органів влади та про свою добру волю щодо позитивної роботи з відбудови державних інституцій. ОУН(Б) висунула вимогу до німецької влади, що складалася з двох пунктів:

- 1) Ставлення до питання про майбутнє України (незалежність);
- 2) Питання про звільнення Бандери з-під арешту.

Керівник Рейхскомісаріату „Україна” у своїй відповіді засвідчив відсутність власних повноважень у цих питаннях, підкресливши, що ці питання є прерогативою А.Гітлера, а також те, що не склалися передумови для звільнення С.Бандери з-під арешту [8, с. 170].

Конкретні кроки, які мали реалізовуватися нацистами в Україні, викладались у промові рейхслайтера Розенберга. Серед них: врахування етносоціальної специфіки регіонів, уведення в дію культурницьких програм, спрямованих на пробудження історичної свідомості українства, створення в Києві університету, сприяння певним прагненням до самостійності. Спроби Розенберга порушити питання про українську державність відкидалися керівниками Рейху. Рейхсмаршал Герінг заявляв: „Насамперед мусимо подбати про забезпечення нашого харчування, до всього решти можна взятися набагато пізніше” [2, с. 103].

Отже, можемо стверджувати, що своєю жорсткою расовою політикою та

неприйняттям ідеї української державності гітлерівська окупаційна влада відштовхнула від себе українських націоналістів, які спочатку були доволі лояльними до неї. Внаслідок цього значна частина українських самостійників, розуміючи те, що німецький уряд прагнув бачити Україну своєю колонією, а не самостійною державою, поступово починає ставати на шлях протистояння з гітлерівською Німеччиною, пік якого припадає на 1943 р., маючи вияв у партизанській війні Української повстанської армії.

1. Дуже сприяюча нагода // Гомін України. – 1983. – 26 січня. – С. 2.
2. Дужий П. Державницьке трактування справи. – Торонто-Оттава: Альманах „Гомін України”, 1991. – 103 с.
3. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. – Ч. 2. – 393 с.
4. Ідея і чин 30 червня 1941 року // Визвольний шлях. Лондон. – 1966. – Ч. 6. – С. 26-34.
5. Казанівський Б. Шляхом Легенди. – Лондон: „Українська видавнича спілка”, 1975. – 217 с.
6. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 200 с.
7. Кічак І. До історії акта 30 червня 1941 року // Визвольний шлях. Лондон. – 1995. – Ч. 6. – С. 34-40.
8. Косик В. Україна в Другій світовій війні. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 1997. – Т. 1. – 382 с.
9. Кук В. Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р. // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Львівське відділення. Під заг. ред. Я. Дашкевича і В. Кука. Упоряд. О. Дзюбан. – Львів-Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001. – С. V- XXIII.
10. Лисенко О.Є. Збройна боротьба ОУН(М), ОУН(Б) та Української повстанської армії // Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О.І. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С. 219-229.
11. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2005. – 496 с.
12. ОУН в світлі постанов, Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. – Вид. ЗЧ ОУН, 1955. – 156 с. (433)
13. Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2004. – 598 с.
14. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – 952 с.
15. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.
16. Сергійчук В. Відновлення української держави в 1941 році. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 156 с.
17. Станіславів В. Ліс приймає повстанців // Визвольний шлях. – 1956. – № 4. – С. 12-14.
18. Стецько Я. Відновлення Української Держави 30 червня 1941 року. – Мюнхен, 1954. – 465 с.

В статтє на основе документальних изданий рассматривается влияние оккупационной политики гитлеровского режима на стратегические ориентиры украинского националистического движения.

In article at the published sources are examined influence police of occupation Hitlerite regime at strategic orientation Ukrainian nationalists.